

Alfons A. Maes

1. Inleiding

In tekstwetenschappelijk onderzoek is het laatste decennium een meer dan levende belangstelling te constateren voor het functioneren van referentiële uitdrukkingen in teksten. Binnen het cognitief- en proces-georiënteerd referentie-onderzoek is een visie op referentiële uitdrukkingen te formuleren die op algemene acceptatie kan rekenen. In die visie worden referentiële uitdrukkingen opgevat als middelen die toegang verschaffen tot representaties van tekstreferenten. De vorm van een referentiële uitdrukking is in die visie afhankelijk van de beschikbaarheid van de achterliggende referent in de representatie die een ontvanger op dat moment van de tekst heeft opgebouwd. Deze visie is congruent met vele referentie-voorstellen, zowel psycholinguïstisch als tekstanalytisch georiënteerde. Ze is als fundament terug te vinden achter noties als *accessibility*, *mutual knowledge*, *given-new*, *explicitite vs. implicitite focus*, *mutual acceptance*, *familiarity* (o.a. Clark & Wilkes-Gibbs 1986, Prince 1981, Ariel 1988 & 1990, Clark & Marshall 1981, Garrod & Sanford 1982, Clark & Haviland 1977).

Een belangrijk deel van het tekstgeoriënteerd referentie-onderzoek is gewijd aan de relatie tussen pronominale en nominale anaforen. De resultaten van dat onderzoek zijn in overeenstemming met de beschikbaarheidsvisie: nominale anaforen worden gebruikt als de beschikbaarheid van de referent laag is en pronominale als de beschikbaarheid van de referent hoog is.

In dit artikel onderzoek ik de variatie tussen pronominale en nominale in een tekstsoort waar beschikbaarheid geen voldoende verklaring blijkt te bieden, nl. in traditionele vonnissen. Het uitgangspunt van mijn analyse is de vaststelling van een merkwaardige verhouding tussen pronominale en nominale anaforen (paragraaf 2). Een functionele verklaring voor die verhouding zoek ik eerst in bestaande referentietheorieën (paragrafen 3 en 4), daarna in theorieën over de functie van het recht (paragraaf 5).

2. Referentiële uitdrukkingen en beschikbaarheid in vonnissen

Bij de analyse van anaforen baseer ik me op een corpus van acht 'ouderwetse' vonnissen van een lagere Belgische rechtbank. In dat corpus staan 203 anaforen die verwijzen naar menselijke referenten. Daar beperk ik me toe. In dat anaforenbestand is het aandeel nominale anaforen naar alle verhouding bijzonder hoog, zoals tabel (1) duidelijk maakt:

	n	%
nominaal	186	91.6
pronominaal	17	8.4
totaal	203	100.0

Tabel (1) Aandeel nominale vs. pronominale anaforen (n=203) in het corpus van vonnissen

Anaforenanalyses in andere corpora maken duidelijk dat het aandeel pronominale elementen meer dan de helft van het aantal anaforen beslaat, zoals blijkt in Clancy (1980:133), Francik (1985:24-25), Fox (1984:293), Ariel (1988:70). De vraag is nu hoe we het merkwaardig hoge aantal nominale anaforen en het merkwaardig lage aantal pronominale anaforen in de vonnissen kunnen verklaren.

3. Een identificatieverklaring

Vele referentiestudies hebben overtuigende evidentie geleverd voor het feit dat nominale anaforen geassocieerd zijn met tekstvariabelen die de beschikbaarheid van de betrokken referent verlagen. Dat zijn tekstvariabelen die de identificatie van de betrokken referent bemoeilijken en daardoor aanzetten tot het gebruik van expliciete, nominale anaforen. De belangrijkste tekstvariabelen zijn in overzicht (1) genoemd, met een vindplaats:

Clancy 1980	Tekstgrenzen, point-of-view-grenzen
Fox 1984	Grenzen tussen retorische eenheden
Anderson et al. 1983	Overgangen tussen scenario's
Givon 1983	Interferentie van concurrerende kandidaten
Marslen-Wilson et al. 1982	Herinstallatie van referenten
Ariel 1988	Anaforische afstand
Francik 1985	Niet-hoofdpersoonage-status van de referent

Overzicht (1): 'Beschikbaarheidsverlagende' tekstvariabelen

Conform deze voorstellen, zou het vóórkomen van nominale anaforen in mijn vonnissen verklaard kunnen worden doordat ze geassocieerd zijn met dit soort beschikbaarheidsverlagende factoren. Om na te gaan of en in hoeverre dergelijke tekstfactoren een rol spelen, heb ik voor elk nominaal anafoor de volgende vragen beantwoord:

- Leidt de substitutie van het nominale anafoor door een pronominaal tot referentiële incoherentie?

Van referentiële incoherentie is in de volgende twee gevallen sprake: (i) ofwel als de lezer/analist niet in staat is om het pronominaal (d.i. het gesubstitueerde nominale anafoor) vast te koppelen aan één ondubbelzinnige referent, omdat er meer dan één kandidaat tegelijk beschikbaar is; (ii) ofwel als de lezer/analist niet in staat is om überhaupt een referent te vinden voor het pronominaal. In het eerste geval zijn dus

concurrerende kandidaten in het geding, in het tweede geval is meestal te grote anaforische afstand de oorzaak van de incoherentie.

- *Bevindt het antecedent van het nominale anafoor zich in een vorig tekstdeel?*
Gegeven de basisstructuur van elk vonnis in (1), zijn drie tekstdelen in elk vonnis onderscheiden: (a) de *inleiding*, met de introductie van de procespartijen, (b) het *overwegende gedeelte* of het *considerans-gedeelte* en (c) het *beschikkende gedeelte* of *dictum*:

- (1) (a) De rechtbank van ...
(b) gezien..., gehoord..., overwegende...
(c) om deze redenen, beslist ...

- *Verwijst het nominale anafoor naar een referent die geen hoofdpersonage is in het vonnis?*

Hoofdpersonages in een vonnis zijn de procespartijen en de rechtbank. Niet-hoofdpersonages zijn figuren die voorkomen in de beschrijving van de zaak waar het vonnis betrekking op heeft (kinderen, pleegouders, experts...).

De resultaten in tabel (2) tonen dat het merendeel van de nominale anaforen met deze identificatiefactoren niet kan worden verklaard:

verklarende variabele	n	verklaard	%
ref. incoherentie	47		25.3
tekstgrens	30		16.1
niet-hoofdpersonage	36		19.4
samen	73		39.2

Tabel (2) *Aandeel van de nominale anaforen (n = 186), verklaard door identificatiefactoren*

4. Een kwalificatieverklaring

Nominale anaforen hoeven niet altijd geassocieerd te zijn met identificatieverklaringen of problematische tekstomstandigheden. Ze kunnen in teksten ook semantische of pragmatische functies vervullen zoals is aangetoond in bijv. Fox (1984:240) en Maes (1987, 1990 & in voorb.). In die gevallen is de identificatieverklaring van nominale anaforen niet echt nodig om de referent te kunnen identificeren; het nominaal formaat is dus vanuit het oogpunt van identificatie overbodig en wordt functioneel ingezet om een bepaalde semantische interpretatie van of een pragmatisch perspectief op de referent te signaleren.

In de vonnissen zijn twee van deze wat ik noem *kwalificatieverklaringen* factoren voor het voorkomen van nominale anaforen aan te wijzen, nl. *rolwisseling* en *directe-rede-suggestie*.

Rolwisseling

De hoofdpersonages in de vonnissen kunnen drie rolwisselingen ondergaan, d.w.z. ze kunnen in drie verschillende hoedanigheden worden aangeduid: als partij in het proces waar het vonnis een verslag van is (partij, eiser, verweerder, appellant ...)(75.8%), als unieke persoon (eigenaam) (10.8%), of als personage in de zaak waar de rechtspleging betrekking op heeft (echtgenoot, huurder, kind, moeder ...)(13.4%). Dat leidt tot een aantal rolwisselingen tussen antecedent en anafoor. Twee duidelijke rolwisselingen zijn geïllustreerd in (2) en (3):

- (2) Bij onze beschikking van .. werd dagstelling verleend en partijen werden opgeroepen bij gerechtsbrieven van 14 mei 1982
Partijen werden gehoord in hun middelen en conclusies ..
Partijen zijn gehuwd op 23 september 1958 en hebben ...
Het is ter zitting gebleken dat de verstandhouding tussen de *echtigenoten* ernstig verstoord is. (606)

- (3) Wij,

Kennen het bestuur over de persoon en de goederen van het minderjarige kind S. toe aan *eiseres*, met bezoekecht aan *verweerder* om de veertien dagen op zaterdag van 10 tot 18 uur op last van het kind zelf bij *de moeder* af te halen, daarentegen dient *de moeder* het kind bij *de vader* terug af te halen. (228)

In beide voorbeelden worden de juridische rollen ingewisseld voor gezinsrollen. In (2) is de functie van de rolwisseling duidelijk: de verstandhouding tussen de partijen als partijen kan uitstekend zijn, terwijl de verstandhouding van de partijen in hun hoedanigheid van echtgenoten ernstig verstoord is. Ook in (3) is de rolwisseling functioneel: de betreffende frase beschrijft nl. taken die de partijen in hun hoedanigheid van moeder/vader ten opzichte van hun kind moeten uitvoeren. Het is wel duidelijk dat er referentieel niets aan de hand is als die rolwisseling niet zou hebben plaatsgehad.

Directe-rede suggestie

Een pragmatische verklaring voor een subset van nominale anaforen kan worden gevonden in de illocutionaire strekking van een vonnis, meer bepaald van het beschikkend gedeelte. Dat gedeelte bestaat uit een opsomming van beschikkingen, telkens geconcentreerd rond een performatief werkwoord. Alle anaforen die een argument-slot vullen bij die performatieve werkwoorden, zoals in (4), zijn nominaal:

- (4) Wij .. kunnen aan *verweerder* het voorlopig gebruiksrecht toe van ...; Leggen aan *partijen* verbod op deze goederen te verplaatsen, ..; Veroordelen *eiseres* om aan *verweerder* terug te betalen .. (426)

De functie van die nominale anaforen is in het licht van het performatieve karakter van het dictum te verklaren. Performatieve handelingen, zoals in het dictum, impliceren een interactioneel directe-rede-perspectief. De archetypische vorm van dit perspectief wordt uitgedrukt door pronomina van de eerste en tweede persoon, zoals

in ik *veroordeelt u tot*. Doordat een vonnis een geschreven stuk is, is deze archetypische vorm van de performatieve taalhandeling er niet in terug te vinden. Toch wordt de interactionele situatie er in verregaande mate opgeroepen. Dat gebeurt enerzijds door het gebruik van de wij-vorm, verwijzend naar de rechtbank en anderzijds door de procespartijen aan te duiden met nominale anaforen zonder lidwoord. Die lidwoordloze definitieve uitdrukkingen ondersteunen het interactionele perspectief van het dictum. Ze geven immers aan het anafoor de *vocatieve* eigenschap van eigenamen, die wezenlijk is voor een directe-rede-interpretatie. Dat definitieve uitdrukkingen mét lidwoord (net als derde-persoonspronomen) die vocatieve eigenschap missen wordt duidelijk in de onmogelijke lezingen in (5) en (6):

- (5) *Boer / jij (daar) / *de boer / *hij, pas op je kippen*
 (6) *Wij .. Kennen aan u / verweerder / ??de verweerder / *hem het voorlopig gebruiksrecht toe van ...*
*Leggen aan u / partijen / ??de partijen / *hen verbod op deze goederen te verplaatsen*
*Veroordelen u / eiseres / ??de eiseres / *haar om aan u / verweerder / ??de verweerder / *hem terug te betalen .. (426)*

Met deze twee kwalificatienele factoren wordt in de vonnissen een percentage nominale anaforen verklaard dat nagenoeg gelijk is aan dat van de identificatienele factoren, zoals uit tabel (3) blijkt:

verklarende variabele	n	verklaard	%
rohwisseling	44		23.7
directe rede	47		25.3
samen	74		39.8
Tabel (3)	aandeel van de nominale anaforen (n = 186), verklaard door kwalificatienele factoren		

5. Een institutionele verklaring

Als ik de verklarende waarde van de identificatienele en kwalificatienele factoren samentel, dan blijft een aanzienlijk deel van de nominale anaforen onverklaard (n = 61; 32.8%). Dat zijn nominale anaforen die zeer atypisch zijn: geen generaliseerbare formele, semantische of pragmatische tekstkarakteristiek kan ze blijkbaar verklaren.

Om voor deze anaforen een verklaring te vinden, en om meteen alle nominale anaforen in een ander licht te kunnen bekijken, zoek ik in dit onderdeel een verklaring die vertrekt van de functie van het recht en van vonnissen als onderdeel van de institutie van het recht. Ik ga ervan uit dat tekstexterne factoren het rare gedrag van anaforen bepalen, i.e. factoren die betrekking hebben op de omgeving, de institutie waarin vonnissen gesitueerd zijn.

5.1 Het recht als contrafactische reconstructie

Het recht, zoals zich dat o.a. uit in vonnissen, heeft de functie om conflicten op te lossen. Het recht mag daarbij niet de indruk wekken dat het die conflicten tussen burgers individueel regelt, d.w.z. het recht mag niet de suggestie wekken dat het telkens op een particuliere basis een regeling treft voor elk conflict dat wordt voorgelegd. Het moet daarentegen conflicten regelen door die conflicten te ontdoen van hun particuliere karakter. Het recht moet het conflict *oplossen*, moet het conflict officieel als conflict *bevestigen* en het conflict *op een hoger plan vullen*. Dat zijn meteen de drie betekenissen die in dit verband aan Hegels notie 'Aufhebung' toe te kennen zijn.

De functie van het recht bestaat er dus in dat het een mise en scène creëert, waarin de interactie van conflictanten wordt geobjectieerd en gejuridiseerd. Deze gedachte is op vele manieren in de rechtsfilosofie geïmplementeerd: van het recht wordt gezegd dat het de werkelijkheid *reduceren*, *transformeren* of *reconstrueert*. In wat volgt neem ik als leidraad het uitgangspunt van Fogue & 't Hart 1990, die het recht opvatten als contrafactische reconstructie van de feitelijke werkelijkheid:

'De handeling of beslissing dient vanuit een oogpunt van integriteit steeds reconstrueerbaar te zijn (...) alsof de handeling of beslissing op een andere wijze tot stand gekomen is dan dat wellicht 'feitelijk' het geval is. Deze reconstructie 'as if' is met andere woorden een 'contrafactische' constructie, die bewerkstelligt dat een concrete handeling of beslissing betrokken kan worden op het beeld dat de maatschappij waarin gehandeld of beslist wordt van zichzelf heeft (het 'imaginaire sociale')'. (Fogue & 't Hart 1990:138).

Een vonnis kan als een contrafactische constructie worden opgevat in die zin dat het niet een beslissing inhoudt over een individueel geschil, maar 'as if' het een geobjectieerde beslissing betreft in het licht van voor iedereen geldende rechtsbeginselen.

Met het oog op de interpretatie van mijn nominale anaforen, die verwijzen naar menselijke referenten in de vonnissen, is vooral het contrafactische karakter van rechtssubjecten van belang:

'Zo is in het bijzondere de juridische categorie van de rechtssubjectiviteit een contrafactische categorie: zij beschrijft niet de feitelijkeheid van het menszijn van elk individu, maar zij maakt het mogelijk het handelen en het beslissen van die feitelijke individuen te reconstrueren alsof dat handelen en beslissen het produkt is van een vrije, autonome en steeds aan zichzelf gelijkblijvende actor. Daardoor worden dat handelen en dat beslissen niet gereduceerd tot een louter individueel gebaren, maar zij verkrijgen integendeel juist daardoor een maatschappelijke betekenis die aanspraak kan maken op integriteit. Zo levert de contrafactische categorie der rechtssubjectiviteit niet alleen een beschermend statuut aan het individu, maar betreft het dat individu juist daardoor en tegelijkertijd in de integriteit van een maatschappijbeeld dat geacht moet worden aan het handelen en beslissen van elk individu ten grondslag te liggen.' (Fogue & 't Hart 1990:141)

5.2 Contrafactische coherentie

Is een dergelijke visie nu toe te passen op ons probleem? Ik denk het wel. De gedachte achter de toepasbaarheid is de volgende: als juridische handelingen, zoals vonnissen, opgevat worden als contrafactische reconstructie (i.e. artificiële mise en scène, objectivering en desindividualisering) van de feitelijke werkelijkheid, dan is het aannemelijk om merkwaardige taal- en tekstkenmerken van ouderwetse vonnissen (zoals nominale anaforen, rare zinsconstructies, archaïsmen e.d.) op te vatten als de

voortdurende (her)bevestiging van het contrafactische karakter van die juridische handelingen.

Als we de notie contrafactische reconstructie vanuit een verwerkingsperspectief op teksten bekijken, dan kunnen we rare tekstfenomenen functioneel opvatten als signalen die de 'normale' verwerking van teksten verstoren. Ik ga ervan uit dat de normale verwerking van teksten de constructie impliceert van een coherente representatie op basis van factuele verwerkingspremissen - daar kom ik meteen op terug. Rare tekstfenomenen in vonnissen kunnen dan worden opgevat als signalen die aangeven dat de normale factuele premissen niet van toepassing zijn bij de verwerking van vonnissen.

De plausibiliteit van factuele verwerkingspremissen vloeit voort uit het feit dat de verwerking van tekst noodzakelijkerwijs ingebed is in factuele, i.e. semantische en encyclopedische kennis van taalgebruikers. Ik neem aan dat de volgende drie feitelijke verwerkingspremissen noodzakelijke voorwaarde zijn voor het tot stand brengen van respectievelijk referentiële, narratieve en relationele coherentie. Van die premissen zal ik betogen dat ze op vonnissen niet van toepassing zijn:

- *referentiële coherentie*: Of tekstreferenten verwijzen naar feitelijke of fictieve individuen of objecten, taalgebruikers kunnen niet anders dan tekstreferenten referentieel coherent maken op grond van hun ervaring met feitelijke individuen en objecten.
- *narratieve coherentie*: Of verhalen in teksten werkelijk of fictief zijn, taalgebruikers kunnen niet anders dan een coherente representatie van deze verhalen opbouwen op grond van hun dagelijkse ervaring met feitelijke gebeurtenissen en verhalen.
- *relationele coherentie*: Taalgebruikers kunnen niet anders dan proposities in teksten coherent aan elkaar koppelen op basis van hun semantische kennis van de feitelijke werkelijkheid en hun pragmatische kennis van de strategieën die schrijvers in teksten feitelijk kunnen inzetten.

Dat vonnissen geen normale, 'feitelijke' coherentie op deze drie punten beogen, is op grond van de net geschetste relatie tussen recht en werkelijkheid aanmemelijk. In wat volgt ga ik dieper in op de tekstkarakteristieken die als signaal kunnen fungeren van 'contrafactische' coherentie.

Contrafactische referentiële coherentie

De volgende kenmerken van anaforen in de vonnissen kunnen uitstekend worden geïnterpreteerd als signalen voor de lezer om de eerstgenoemde verwerkingspremissie te verwerpen en normale referentiële coherentie te verhinderen:

- het gebruik van *nominale anaforen* wanneer pronominale anaforen de meest normale voortzetting van de tekst vormen, signaleert dat de normale perceptie van referentiële coherentie, gestuurd door de beschikbaarheid van referenten, niet van toepassing is in vonnissen.
- het gebruik van *juridische-rolaanduidingen* verhindert de link tussen tekstreferenten en feitelijke individuen. Juridische-rolaanduidingen signaleren de transformatie van individuen naar geobjectiverde rechtssubjecten en onderstrepen telkens weer de juridische mise en scène van het vonnis.
- Met het gebruik van *niet-pronominale anaforen* hoeft een irrelevant kenmerk

van individuen niet te worden geïndiceerd, nl. het grammaticale genus dat de afspiegeling is van de sekse van het individu.

Contrafactische narratieve coherentie

Het is aannemelijk om vonnissen als een narratief geheel te lezen. Zeker het overwegende deel van vonnissen kan worden opgevat als het verhaal van wat aan het vonnis voorafging. Dat is intuïtief het meest acceptabel in vonnis 6. Dat is het enige vonnis waarin het *overwegende*-deel in het formaat van gewone zinnen is gegoten, zoals geïllustreerd is in (2). Het fragment is op het eerste gezicht het verhaal van feiten en gebeurtenissen die het vonnis voorafgaan.

- (2) Bij onze beschikking van .. werd dagstelling verleend en *parijzen* werden opgeroepen bij gerechtsbrieven van 14 mei 1982
Partijen werden gehoord in hun middelen en conclusies ..
Partijen zijn gehuwd op 23 september 1958 en hebben ..
 Het is ter zitting gebleken dat de verstandhouding tussen *de echtgenoten* ernstig verstoord is. (606)

In alle andere vonnissen heeft dit deel van het vonnis het typische *overwegende*-formaat, zoals in (7):

- (7) De rechtbank van ... Gezien de voorgelegde stukken waaronder ...; Gehoord .. de heer rechter J. Z. in zijn verslag; verzoekers voornoemd..; de heer J. S., eerste substituut-procureur des Konings in zijn conclusie;
 Overwegende dat het verzoek ertoe strekt de verklaring van afwezigheid te horen uitspreken van J.A. ..; Overwegende dat het verzoek ontvankelijk is;
 Overwegende dat alvorens over de grond uitspraak te doen een getuigenverhoor dient bevolen overeenkomstig artikel 116 B.W.; (101-103)

Hoewel de opeenvolging van feiten in principe een feitelijk-narratieve leesservaring kan suggereren, is een dergelijke verwerking van vonnissen strijdig met het contrafactische karakter van het recht en van juridische acties. Niet de expositie of vertelling van feiten is in vonnissen aan de orde, maar het vaststellen van een aantal voor dit vonnis relevante feiten. Elk onderdeel van deze fragmenten verwijst naar een procedurestap of een voorwaarde die noodzakelijk is voor de geldigheid van de juridische handeling van dit vonnis. Het archaische constructieformaat (in de vorm van *overwegende dat..*) kan worden opgevat als een signaal om een feitelijk-narratieve lezing te obstrueren.

Contrafactische relationele coherentie

De coherente verwerking van teksten impliceert het leggen van semantische en pragmatische relaties tussen tekstsegmenten (zie bijv. Sanders et al. 1991; Mann & Thompson 1988). De derde feitelijke verwerkingspremissie zegt dat die relaties gebaseerd zijn op conceptuele relaties die taalgebruikers in feitelijke ervaringen opdoen.

Een dergelijke feitelijke grond voor relationele coherentie is niet van toepassing op vonnissen. Dat kan worden geïllustreerd met (8) waarin twee relaties voorko-

men die in vonnissen frequent aan te treffen zijn, nl. *additie* en *reden*:

- (8) Overwegende dat het verzoek ertoe strekt de verklaring van afwezigheid te horen uitspreken van J.A. .; Overwegende dat het verzoek ontvankelijk is;...

OM DEZE REDENEN,

DE RECHTBANK, Machtigt verzoekers om te bewijzen door middel van getuigen: "Dat hun broer en oom, J.A., .. sinds het jaar .. verdwenen is zonder enig spoor of nieuws achter te laten"; Gelast mevrouw C.V.D.H. ... met het afnemen van voorzegde getuigenverhoeren...(103)

De relatie tussen *overwegende*-deel en beschikking in (8) kan gemakkelijk worden aangeduid als *reden*, de relatie tussen overwegingen en beschikkingen onderling als *additie*. Toch onderdetermineren deze 'feitelijke' relatielabels de uitgedrukte relaties in het vonnis. Relationele coherentie in (8) is immers cruciaal afhankelijk van juridische verwachtingen (zie ook Kurzon 1984:32). Die verwachtingen hebben betrekking op de aard, de selectie en de validiteit van overwegingen en beschikkingen. Artificiële tekstkenmerken, zoals de archaische manier waarop segmenten aan elkaar worden gerelateerd, kunnen worden gezien als een signaal voor het feit dat lezers van vonnissen niet mogen uitgaan van de derde feitelijke verwerkingspremissie, i.e. dat ze niet mogen terugvallen op hun feitelijke kennis bij het leggen van relaties tussen segmenten, maar dat ze juridische voor kennis moeten inzetten als een noodzakelijke voorwaarde voor het totstandbrengen van relationele coherentie in vonnissen.

6. Conclusie

In dit artikel heb ik duidelijk gemaakt op welke manier de institutie van het recht kan worden ingeroepen om eigenaardigheden in vonnissen te verklaren. Vanuit een verwerkingsperspectief heb ik daarbij voor nominale anaforen en andere tekstkenmerken van vonnissen een plausibele verklaring gegeven. Belangrijk was de vaststelling dat normale processen in teksten - zoals de variatie tussen pronominale en nominale anaforen - worden doorbroken voor redenen die in de institutie van het recht moesten worden gezocht, en niet in de interne dynamiek van de tekst. Met die verklaring is uiteraard alleen een plausibele uitleg gegeven aan het feit dat vonnissen er bij wijlen erg wereldvreemd kunnen uitzien. Daarmee is niet gezegd dat die verklaring meteen ook een vergoelijkking inhoudt: juridische teksten zijn voor hun functioneren niet afhankelijk van artificiële of ouderwetse kenmerken. Dat bewijzen vonnissen in de zogenaamd 'verhalende' stijl. Die zien er alvast normaler uit, maar ze kunnen niet verhelen dat vonnissen op een ingewikkelde manier verbonden blijven aan de institutie van het recht.

Bibliografie

- Ariel, M.
1988 Referring and accessibility. *Journal of Linguistics* 24:65-87.
- Ariel, M.
1990 *Accessing Noun-Phrase antecedents*. London & New York.
- Clancy, P.
1980 Referential choice in English and Japanese narrative discourse. In W. Chafe (ed.), *The pear stories: cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production*. New Jersey.
- Clark, H.C., & S.E. Haviland
1977 Comprehension and the given-new contract. In R.O. Freedle (ed.), *Discourse production and comprehension*. New Jersey.
- Clark, H.H., & C.R. Marshall
1981 Definite reference and mutual knowledge. In Joshi (ed.), *Elements of discourse understanding*. Cambridge.
- Clark, H.H., & D. Wilkes-Gibbs
1986 Referring as a collaborative process. *Cognition* 22:1-39.
- Foqué, R., & A.C. 't Hart
1990 *Instrumentaliteit en rechtsbescherming. Grondslagen van een strafrechtelijke waardendiscussie*. Arnhem & Antwerpen.
- Fox, B.A.
1984 *Discourse structure and anaphora in written and conversational English*. Los Angeles.
- Francik, E.P.
1985 *Referential choice and focus of attention in narratives*. Stanford University.
- Garrod, S.C., & A.J. Sanford
1982 The mental representation of discourse in a focussed memory system: implications for the interpretation of anaphoric noun phrases. *Journal of Semantics* 1:21-41.
- Givón, T.
1983 Topic continuity in discourse: an introduction. In T. Givón (ed.), *Topic continuity in discourse: a quantitative language study*. Amsterdam/Philadelphia.
- Kurzon, D.
1984 Themes, hyperthemes and the discourse structure of British legal texts. *Text* 4:31-55.
- Maes, A.A.
1987 The pragmatic value of cataphoric relations. In J. Nuyts & G. de Schutter (eds.), *Getting one's words into line. On word order and functional grammar*. Dordrecht.
- Maes, A.A.
1990 The interpretation and representation of coreferential lexical NPs in expository texts. *Journal of Semantics*, 7:143-173.
- Maes, A.A.
(in voorb.) *Nominal anaphors and the coherence of discourse*. K.U.Brabant.
- Mann, W.C., & S.A. Thompson
1988 Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* 8: 243-281.
- Marxsen-Wilson, W., E. Levy & L.K. Tyler
1982 Producing interpretable discourse: the establishment and maintenance of reference. In R.J. Jarvella & W. Klein (eds.), *Speech, place and action*. Chichester.
- Prince, E.F.
1981 Towards a taxonomy of given-new information. In P. Cole (ed.), *Radical pragmatics*. New York.
- Sanders, T.J.M., W.P.M.S. Spooren & L.G.M. Noordman
(te verschijnen) Towards a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*.

- Anderson, A., S.C. Garrod & A.J. Sanford
1983 The accessibility of pronominal antecedents as a function of episode shifts in narrative text. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 35:427-440.